

ВИСНОВКИ

Головний підсумок сторічних зусиль кількох поколінь учених різних країн по вивченню мезоліту заходу Східної Європи є факт існування в регіоні окремої, західної культурно-історичної провінції мезоліту. Її підвалини закладалися в часи первинного заселення регіону 12-10 тис. років тому, у фінальному палеоліті та мезоліті. Витоки цієї ідеї бачимо у сміливій гіпотезі П.П.Єфіменка 1924 р. про існування «Західно-Руської чи Дніпро-Балтійської групи пам'яток». Зроблене на підставі аналізу зібраних на поверхні не надто повноцінних матеріалів прозорливе припущення знайшло блискуче підтвердження в ході сторічних зусиль дослідників мезоліту різних країн.

Значний внесок в дослідження мезоліту регіону у міжвоєнний та повоєнний період зробили українські вчені (М.Я.Рудинський, І.Ф.Левицький), білоруські (К.М.Полікарпович), російські (М.В.Воеводський, Н.М.Гуріна). Нову епоху в дослідженні проблематики відкрила монографія 1971 р. відомої литовської дослідниці Р.К.Римантене. Сучасний стан наших знань про мезоліт заходу Східної Європи базується на роботах Л.Янітса та К.Янітса з Естонії, Ф.Загорскіса та І.Загорської з Латвії, Т.Остраускаса з Литви, В.Ф.Копитіна, В.П.Ксензова, О.Г.Калечиць, О.В.Колосова з Білорусі, відомих польського дослідника С.К.Козловського та московського Л.В.Кольцова, а також автора цих рядків.

Західна культурно-історична провінція Східної Європи почала формуватися близько 12 тис. років тому, в часи первинного заселення Полісся та басейну Німану. Щойно звільнені від льодовикових явищ низинні території були заселені з басейну Вісли мисливцями на північного оленя гамбурзької та лінгбійської культур. Західні генетичні зв'язки демонструють свідерська та красносільська культури регіону, а також мезолітичні культурні явища Кунда, Пісочний Рів, Кудлаївка, Яніславиця.

За доби мезоліту кордони провінції збігалися з територією поширення у Східній Європі пам'яток ранньомезолітичної кудлаївської та пізньомезолітичної яніславицької культур. Їх носії прийшли в регіон із заходу, з Південної Балтії, і витіснили з басейну Прип'яті, Німану, частково Верхнього Дніпра нащадків свідерської та красносільської культур. Останні в ранньому голоцені трансформувалися в культури постсвідерської (Кунда, Бутово, Пургасово, валдайська, веретьєнська, сухонська) та

посткрасносільської (Гренськ, Пісочний Рів, Іенево) мезолітичних спільнот центру та півночі Східної Європи. Такі пам'ятки в межах заселеної спочатку кудлаївцями, а потім яніславицькою людністю західної провінції мезоліту зустрічаються лише на її північній та східній периферії – кундські стоянки Німану, Замошся на Даугаві, Кринична, Дедня, а також Гренськ на Сожі, Пісочний Рів на Десні.

Кундська культура. Велике потепління на рубежі Дріасу III та Пребореалу 10 тис. р. тому спричинило заростання холодного дріасового тундро-степу зі стадами оленів сосново-березовими лісами з нестадною лісовою фауною. Звільнення від льодовикових явищ величезних обширів півночі Східної Європи, відхід із Прибалтики на північ північних оленів визначили напрям міграції свідерського населення. Адаптація свідерських мисливців на оленя до лісового оточення зумовила докорінну трансформацію свідерського крем'яного комплексу у постсвідерський. Спрямована на вдосконалення пластинчастої технології свідерська індустрія закономірно переросла в основу на відтискному конічному нуклеусі постсвідерську техніку. Ці зрушення прослідковуються ще на пізньосвідерських пам'ятках Українського Полісся Прибір 13 та Березно 6.

Найдавніші постсвідерські пам'ятки типу Пуллі, що походять від пізньосвідерських (Лаукскола), з'явилися в першій половині Пребореалу у Південно-Східній Балтії (Паштува, Звейнієкі II, н.ш., Крумпльово, Замошся, Пуллі тощо). На думку Т.Остраускаса пам'ятки типу Пуллі з'явилися на Верхньому Німані з допливами у другій чверті VIII тис. до н.е. Ця людність запозичила від кудлаївського населення техніку виготовлення складних пазових наконечників з крем'яними мікротілками з притупленим краєм. Під тиском кудлаївців у кінці Пребореалу постсвідерці полишають басейн Німану і просуваються у північно-східному напрямку на Даугаву, на територію Естонії та у Прионежжя, де започатковують пам'ятки типу Веретьє.

Відтискна мікропластинчаста техніка обробки кременю постсвідерських пам'яток півночі Східної Європи має прямі паралелі в технології обробки кременю мезоліту Зауралля, Сибіру, Далекого Сходу. Її грандіозне поширення в мезоліті тайгової смуги Євразії є явищем стадіального характеру. У різних частинах своєї

ойкумени ця технологія, схоже, формувалася на різному генетичному підґрунті. Зокрема на заході її коріння сягає свідерських традицій, на користь чого свідчать викладені вище факти.

Культура Пісочний Рів. Лінгбійські мігранти із заходу започаткували фінальнопалеолітичну красносільську культуру. На її основі на початку голоцену розвинулася пісочнорівська мезолітична культура Східного Полісся, найближчими аналогами якої є пам'ятки греського типу Верхнього Дніпра та ієневська культура басейнів Верхньої Волги та Оки. Більш віддаленими аналогами є зимівниківська культура Східної України та усть-камська Поволжя. Раннім пребореальним етапом пісочнорівської культури були греські стоянки типу Боровка, Хвойна. Бореальним часом датуються стоянки Пісочний Рів, Гридасово, Ком'ягіно і їм подібні. На початку Атлантикуму поширилися похідні від Пісочного Рову стоянки типу Студенок Середнього Подесення, носії якого брали участь у формуванні неоліту Східного Полісся.

Відщепова техніка обробки кременю, черешкові та асиметричні з виїмкою вістря стріл культури мають паралелі в мезоліті Скандинавії, в матеріалах культур Фосна, Комса, Аскола. Причиною цього явища є спільна генетична основа скандинавського та пісочнорівсько-ієневського мезоліту, які через аренсбурзьку та красносільську культури є далекими нащадками культури Лінгбі (рис. 3).

Кудлаївська культура була складовою ранньомезолітичної культурної області Дювенсі, до якої входять пам'ятки культур Стар Кар Англії, Дювенсі Німеччини, Коморниця Польщі, Кудлаївка Полісся. Генетично пов'язана з мезолітичними спільнотами басейнів Вісли та Одери культура постала на початку Пребореалу під певним впливом індустрій з мікрівкладнями з притупленням краєм півдня Східної Європи.

Серед власне кудлаївських стоянок з нечисленними коморницькими елементами виділяються архаїчні безтрапеційні типу Криниця (рис. 46-49), середньомезолітичні з нечисленними трапеціями типу Таценки (рис. 58-63) та пізньомезолітичні типу Кудлаївка (рис. 67) з високими трапеціями. Кудлаївські стоянки з виразним коморницьким впливом вирізняються мікронабором, 30-40 % якого становлять коморницькі трикутники та вістря. Серед них – архаїчні безтрапеційні типу Броди (рис. 50) та пізніші, з трапеціями, типу Люботинь (рис. 51-57), що мають прямі аналогії в коморницьких пам'ятках типу Ставиного Східної Польщі.

Архаїчні пам'ятки типу Криниця без коморницьких трикутників та трапецій свідчать, що коморницькі мігранти з заходу застали в Поліссі певною мірою споріднену їм кудлаївську людність, що мешкала тут до їх приходу починаючи з Пребореалу. Судячи з матеріалів пізніших кудлаївських комплексів Полісся типу Таценки з нечисленними коморницькими трикутниками і трапеціями, місцева людність зазнавала певних впливів з боку коморницьких прибульців. Потужний коморницький вплив простежується на відносно пізніх стоянках Західного Полісся типу Люботинь, яким властиві великі серії трапецій та трикутники переважно пізніх, видовжених пропорцій. Басейн Німану кудлаївське населення з Полісся, схоже, заселило ще в Пребореалі. Адже тут відомі лише ранні стоянки без трапецій. Матеріали стоянки Кудлаївка свідчать про вірогідність доживання цього населення на Нижній Десні до початку Атлантикуму.

Кудлаївські стоянки відносять до раннього мезоліту (Пребореал, Бореал та початок Атлантикуму) шляхом екстраполяції датвань коморницьких пам'яток Польщі та кудлаївських Литви, крем'яний інвентар яких морфологічно близький кудлаївському. Археологічний матеріал свідчить про зміну кудлаївського населення в другій половині мезоліту яніславицьким.

Яніславицька культура. Переважна більшість яніславицьких пам'яток датується Атлантикумом. Однак наявність безтрапеційних комплексів (Максимоніс IV, Красновка 1Б) (рис. 77-79) свідчить про можливість появи цього населення ще у Бореалі. З 60-70-х років XX ст., слідом за Р.К.Римантене, ці пам'ятки пов'язують з Маглемезе Західної Балтії. Просування яніславицького населення у другій половині мезоліту на схід, через басейн Вісли, в Полісся пояснюють трансгресією Балтії. У Поліському Подніпров'ї сформувався східний рудоострівський локальний варіант. Яніславицьке населення просунулося долиною Дніпра до Надпоріжжя і далі на схід, у басейн Сіверського Дінця, де взяло участь у формуванні донецької культури мезоліту (рис. 113-114). З цією міграцією пов'язують появу в Середньому Подніпров'ї масивних північних європеодів, генетично споріднених з мезолітичним населенням Західної Балтії [Гохман, 1966, Потехина, 1992, 1999]. Культура має керамічну фазу. Її носії брали участь у формуванні німанської неолітичної культури, ранній дубичайській фазі якої властивий яніславицький кремій.

Неолітизація України розпочалася з балкано-дунайського регіону, з приходом у Північно-Західне Надчорномор'я людності гребениківської неолітичної культури. Започаткований гребениківцями тривалий демографічний тиск із південного заходу на аборигенів Південного Бугу спричинив постійний відтік автохтонного кукрекського населення у північно-східному напрямку. З кінця VII по V тис. до н.е. все нові й нові хвилі балкано-дунайських мігрантів котилися з південного заходу на Побужжя, витісняючи в Середнє Подніпров'я та Полісся спочатку мезолітичних автохтонів-кукрекців, а потім людність посталої під балкано-дунайськими (зокрема кришськими) впливами буго-дністровської культури. По суті вона являла собою синтез місцевих кукрекських (крем'я) та принесених мігрантами з Молдови кришських (кераміка, трапеції) традицій. На розвиненому самчинському етапі БДК у другій половині VI тис. до н.е. ці переселенці з Південного Бугу, під тиском нової хвилі неолітичних мігрантів із заходу – людності культури лінійно-стрічкової кераміки – досягли Середнього Подніпров'я (Велика Андрусівка, Старосілля) та Київського Полісся (Лазарівка, Крушники, Прибір 7а). За їх безпосередньої участі у VI тис. до н.е. почалася неолітизація Середнього Подніпров'я та Київського Полісся [Залізник, 1998, с.183, 231-232; 2005 а, б], зокрема формування дніпро-донецької культури Києво-Черкаського Подніпров'я. Формування німанської неолітичної культури басейну Прип'яті відбулося на яніславицькому ґрунті під впливом із півдня людності БДК, а пізніше – культури лінійно-стрічкової кераміки.

Західна культурно-історична провінція Східної Європи функціонує з кінця льодовиків'я, коли в регіон уперше просунулася із Західної Балтії людність культур Гамбург та Лінгбі. На лінгбійській основі сформувалися місцеві культури Красносілля та Свідер, носії яких на самому початку мезоліту були витіснені на північний схід новими мігрантами із заходу – населенням кудлаївської культури. Нова яніславицька хвиля переселенців з Балтії поширилася у пізньому мезоліті в атлантичний період голоцену. У неоліті (VI-IV тис. до н.е.) з басейну Вісли у Полісся та на Волинь просувається населення культур лінійно-стрічкової кераміки та лійчастого посуду, в енеоліті-бронзі (III-II тис. до н.е.) – кулястих амфор, шнурової кераміки, тшинецько-комарівської. Західний напрям культурно-історичних зв'язків Полісся та Південно-Східної Балтії зберігся майже до сьогодення. За доби раннього заліза сюди котилися через басейн Вісли носії традицій культур Лужиця, Милоград, Ясторф, Латен (кельти), поморської, Пшевор (вандали?), Вельбар (готи). За доби середньовіччя впливи Балтії набули в регіоні відповідних історичній епосі форм – експансії варягів, Польщі, Литви, Швеції.

Таким чином, протягом останніх 12 тис. років простежуються тісні генетичні та культурно-історичні зв'язки заходу Східної Європи з культурними явищами Балтії та Центральної Європи. Вони зумовлені просуванням первісного населення з Південної Балтії та Центральної Європи у східному напрямку, починаючи з доби фінального палеоліту та мезоліту по середньовіччя включно.